

مدخل

اصطلاحات - اقسام کتابشناسی - روش تنظیم - کیفیت
تدوین - کتابشناسی در اروپا - کتابشناسی در دنیای کنونی -
کتابشناسی کتابشناسیها - کتابشناسی در اسلام و ایران -
اروپائیهها و کتابشناسی شرق و اسلام و ایران - کلیاتی در باب
کتابشناسی جدید در ایران .

اصطلاحات

پیش از آغاز مبحث اصلی باید متذکر شد که اصطلاح
کتابشناسی معادل لفظ *Bibliographie* انتخاب و
مصطلح شده است و در سالهای اخیر آنرا نخستین بار در سال ۱۳۳۳ شمسی برای
نام فهرست کتابهای چاپی سالانه ایران به کار بردم . خوشبختانه پسند افتاد و مورد
استعمال واقع گشت^۱ . پس از چند سال در مراجعه به مجله کاوه ملاحظه شد
که سید حسن تقی زاده نیز این اصطلاح را چهل و چند سال پیش در همین مفهوم و
معنی بکار برده و حقیقتاً درین باب تقدم فضل و فضل تقدم با آن دانشمندست^۲ .
در زبان عربی بعضی از فضلا آنرا به «علم الکتب» مصطلح کرده اند^۳ .
اینک می پردازیم به بیان و شرح اصطلاحاتی که درین رساله
استعمال می شود :

۱- اصطلاح *Bibliographie* در کتابهای اروپائی دو مورد استعمال

۱- احمد آرام در ترجمه کتاب «تاریخ تمدن» تألیف ویل دورانت (تهران، ۱۳۳۱) اصطلاح
زیبای «کتابنامه» و دکتر محمد مقدم در کتاب «رهنمای زبان فارسی باستان» (تهران ۱۳۱۹) اصطلاح
ایهام دار «نامه دانی» را استعمال کرده اند. «فهرستنامه» را هم ظاهر آدر همین معنی بعضی بکار برده اند.

۲- مجله کاوه (صفحه ۸ شماره مسلسل ۱) در ترجمه اسم کتاب *Persische Bibliographie*

از انتشارات همان مجله .

۳- یوسف اسعد داغر: دلیل الایغاب الی علم الکتب و فن المکاتب (بیروت ۱۹۴۷).

دارد: یکی در مورد کتبی که در تالیف یک کتاب مورد استفاده واقع می‌شود و در فارسی آنرا «فهرست مراجع»، «فهرست مآخذ»، «فهرست منابع» و «فهرست مدارك» عنوان کرده‌اند.

مورد دیگر بجای اصطلاح «کتابشناسی» و بمعنی فهرست کتب است.

۲- اصطلاح «فهرست» در زبان فارسی برای دوسه اصطلاح متفاوت اروپائی یعنی Catalogue و Bibliographie و Index بکار برده می‌شود، در صورتی که این سه اصطلاح در مفهوم و مصداق با یکدیگر اختلاف کلی دارد. Catalogue فهرست کتبی است که در یک محل معین موجود است، مانند فهرست یک کتابفروشی یا فهرست یک کتابخانه (اعم از چاپی یا خطی یا اسناد). در زبان فارسی استعمال لفظ «فهرست» درین مورد و معنی جایز و مناسب و صحیح است.

Bibliographie فهرست کتبی است که در یک موضوع یا زبان معین طبع شده است و توجهی به محل وجود آنها نیست، بلکه منظور معرفی وجود آنها بطور کلی است. درین مورد اصطلاح «کتابشناسی» مناسب به نظر می‌آید و کم کم مورد استعمال یافته است.

یکی از موارد استعمال لفظ Index برای الفاظ و اعلام الفبائی انتهای کتاب است که وسیله سهولت و سرعت در مراجعه است و در زبان فارسی آنرا به «فهرست اعلام و اماکن» مصطلح ساخته‌اند.

۳- اصطلاحات دیگری هم برای فهرست کتب و مقالات استعمال می‌شود که Abstract، Répertoire، Index از اهم آنهاست.

Abstract را بیشتر در مورد فهرست تحلیلی و خلاصه موضوعی مقالات مندرج در نشریات ادواری و Index را برای فهرست مقالات و Répertoire را در خصوص فهرست اسناد یا مجموعه راهنمای فهرستها بکار می‌برند.

کتابشناسی و فائده آن

« کتابشناسی » وسیله تحقیق و تجسس است نه کتاب خواندنی یا متن مورد تحقیق. اطلاعاتی را که کتابشناسی بمانی دهد عبارت است از اسم کتاب، مؤلف، مترجم، مصحح، موضوع، ناشر، مجموعه، جا و تاریخ چاپ، قطع و عدد صفحات آن و نکته هایی دیگر ازین قبیل. به همین ملاحظه است که معمولاً کتابشناسی را در فرهنگها و کتب باین عبارت تعریف می کنند: « کتابشناسی وسیله شناختن آثار چاپ شده است ».

مراحل تدوین کتابشناسی عبارت است از :

- اول- شناختن کتابهایی که می خواهیم کتابشناسی از آنها تهیه کنیم.
- دوم - ضبط نام و مشخصات لازم کتابها به یک شکل واحد.
- سوم- توصیف و معرفی کتابها به حدی که مورد نظر و لزوم است.
- چهارم- تقسیم بندی بر طبق شیوه ای که مراجعه بدان سهل تر و مفیدتر باشد.
- تا اوایل قرن بیستم در کتابشناسیها فقط اسم کتب و رسالات چاپی ذکر می شد و ندره ذکر نسخه های خطی در آنها می آمد. در پنجاه سال اخیر اشاره به مقالات مندرج در نشریات ادواری (بعلمت مقام مهمی که در تحقیقات دارد) در کتابشناسیها رواج کامل یافته است. اخیراً یاب شده است که آثار معتبر و مهم « پلی کپی شده » را نیز در کتابشناسیهای علمی ذکر می کنند.

کتابشناسی را بطور کلی بر دو نوع می توان تقسیم کرد:

اقسام کتابشناسی

عمومی، اختصاصی.

- ۱- کتابشناسی عمومی آنست که در آن توجهی به موضوع معین نباشد و هر نوع کتابی را فهرست کنند.
- ۲- کتابشناسی اختصاصی آنست که فقط از کتب مربوط به یک موضوع خاص فهرست تهیه شود.

هر کتابشناسی، اعم از عمومی یا اختصاصی، از دو نوع زیر خارج نیست: یا ملی است یا بین‌المللی.

۱- کتابشناسی ملی آنست که در آن آثار مربوط به یک مملکت یا یک زبان جمع شود.

۲- کتابشناسی بین‌المللی آنست که در آن کتب زبانها و ممالک مختلف گردآوری شود.

تقسیم دیگری که در کتابشناسی مورد پیدا می‌کند عبارت است از اینکه کتابشناسی مربوط به یک دوره معین (در گذشته) یا مربوط به زمان حاضر (جاری) باشد. به این دو اعتبار آن را «متوقف» یا «جاری» می‌خوانند.

۱- کتابشناسی متوقف صورت کتابهایی است که در یک دوره معین از زبان گذشته منتشر شده باشد، فرضاً مانند کتابشناسی کتب فارسی در عصر قاجار.

۲- کتابشناسی جاری (ادواری) صورت کتابهایی است که در زمان نزدیک به تدوین کتابشناسی انتشار می‌یابد. اینگونه کتابشناسیها هفتگی، ماهانه، فصلی یا سالانه منتشر می‌شود.

در تنظیم کتابشناسی یکی از شیوه‌های زیرمراعات می‌شود:

شیوه تنظیم

۱- الفبایی: یعنی مرتب به اسم مؤلف یا اسم کتاب یا رئوس موضوعات و یا مخلوطی از این هر سه مثل کتاب لغت (فرهنگ‌وار).

۲- دستگامی (موضوعی): آنست که بترتیب تقسیم‌بندی منظم علمی، یعنی مطابق با جدولی معین باشد (مانند تقسیم‌بندی دهگانه بین‌المللی یاد هگانه دیوئی و نظائر آن).

۳- سنراتی: بترتیب تاریخ انتشار کتاب.

در فراهم کردن کتابشناسی طرق مختلف وجود دارد که به اهم آنها اینک اشاره می‌شود:

کیفیت جمع‌آوری

- ۱- بی واسطه : در موردی است که کتابشناسی با ملاحظه عین کتاب تدوین شود .
  - ۲- با واسطه : در موردی است که کتابشناسی از روی کتابشناسی دست اول یا کتب دیگر فراهم شود .
  - ۳- سیاهه وار : در موردی است که فقط مشخصات کتاب در کتابشناسی ذکر شود، مانند فهرستی که در کتابخانه ها تهیه می شود .
  - ۴- تحلیلی : در موردی است که مختصری از موضوع کتاب یا مطالب آن نیز ذکر شود .
  - ۵- انتقادی : در موردی است که در باب ارزش کتاب اظهار نظر شود .
  - ۶- انتخابی : در موردی است که فقط فهرست بعضی از کتابها بر حسب ارزش کتاب تهیه شود .
  - ۷- توصیفی : در موردی است که بجز مشخصات اصلی کتاب، به وصف نسخه از لحاظ نوع کاغذ و جلد و چاپ و تصاویر و دیگر جنبه های مادی کتاب نیز پرداخته شود .
- همواره برای سهولت مراجعه به کتابشناسی فهرستهای مختلف برای آن تهیه می شود . بدین معنی که اگر کتابشناسی بترتیب اسم مؤلف باشد تدوین فهرست الفبائی اسماء کتب لازم است . اگر کتابشناسی بترتیب اسم کتاب مرتب شده باشد تدوین فهرست الفبائی مؤلفین مورد لزوم است . اگر کتابشناسی بترتیب موضوعی یا سنواتی مرتب شده باشد تردید نیست که وجود فهرست الفبائی اسم کتاب و اسم مؤلف مراجعه به کتاب را آسانتر و مفیدتر می سازد .

۱- معمولاً کتابهای فرنگی را به اسم مؤلف آنها می شناسند و به همین مناسبت است که در کتابخانه ها و فهرستها کتابشناسیهای اروپائی به اسم مؤلف اهمیت می دهند نه اسم کتاب . اما در کتب شرقی اسلامی اسم کتاب اهمیت دارد و بهتر آن است که در تنظیم کتابشناسیهای اسلامی بر اسم کتاب تکیه شود .

نخستین کتابشناسی اروپائی در سال ۱۴۹۴، یعنی
 سابقه
 در اروپا
 پس از ۳۷ سال که از ایجاد صنعت چاپ می گذشت،
 بنام *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* محتوی بر
 فهرست آثار مؤلفین کلیسا انتشار یافت. پس از آن در سال ۱۵۰۶ طیبی از
 مردم لیون (فرانسه) بنام *Symphorien Champier* کتابی بنام
De medicinae claris scriptoribus متضمن بر نام کتابهای پزشکی انتشار
 داد. بعد در ۱۵۲۲ یکی از قضاوت پیشگان اهل «پیه مون»
 (Piémont) موسوم به *Giovanni Nevizzano* فهرستی از آثار حقوقی و
 قضائی بعنوان *Inventarium liborum in utroque jure* منتشر ساخت.
 نخستین کتابشناسیهائی که در اروپا منتشر شد واجد دو خصوصیت
 بود: اختصاصی و بین المللی بود. اما اولین کتابشناسی جهانی از نوع
 عمومی فهرستی است که *Conard Gesner* زبانشناس زوریخی بنام
Bibliotheca Uniersalis بسال ۱۵۴۵ (و ذیل آن در ۱۵۵۵) بطبع
 رسانید و در آن فهرست پانزده هزار کتاب لاتینی، عبری و یونانی بترتیب
 الفبائی اسم شخصی مؤلفین جمع آوری شده بود.

در سال ۱۵۴۸ نخستین کتابشناسی مربوط به تألیفات نویسدگان یک
 مملکت که آن را باید اولین «کتابشناسی ملی» نامید توسط *John Bale* در
 انگلستان منتشر شد. پس از آن در سال ۱۵۸۴ *François de La Croix*
 کتاب خود را بنام *Les bibliothèques françaises du Maine* بزیر طبع آراست.
 در مورد سابقه کتابشناسی در اروپا همین مقدار مختصر کفایت می کند.
 خواستاران را برای تفصیل به کتب مذکور در حاشیه و مقاله دایرة المعارف بریتانیا
 مراجعه می دهد و چون در اینجا مقصود نمودن کیفیت و اهمیت این فن شریف

است به بیان کتابشناسی در جهان کنونی می پردازد.^۱

امروزه در زمینه کتابشناسی کارهای بسیار می شود و بحث کتابشناسی درین باب محتاج صفحات بسیارست و آنقدر کتابشناسی امروز انتشار می یابد که وصف جمیع آنها درخور کتابهای جداگانه و مفصل است.

از میان انواع کتابشناسی، آنکه اهمیت بیشتر دارد کتابشناسی ملی است. غالب کشورهای مهم جهان به این کار پرداخته اند و در بعضی از کشورهای بزرگ از این نوع کتابشناسی بصور مختلف انتشار می یابد. اما آنکه اصلی و رسمی است آنست که توسط «کتابخانه ملی» تدوین می شود. درینجا مناسب دیده شد که فهرست کتابشناسیهای ملی کشورهای که انتشارات آنها بیشتر مورد استفاده مادر ایران واقع می شود نقل شود:

کشور	تأسیس	
فرانسه	۱۸۱۰	<i>Bibliographie de la France</i>
"	۱۹۳۴	<i>Biblio</i>
آلمان	۱۸۲۵	<i>Deutsche Nationalbibliographie</i>
بلژیک	۱۸۷۵	<i>Bibliographie de la Belgique</i>
امریکا	۱۸۷۲	<i>Publisher's weekly</i>
"	۱۸۹۸	<i>Cumulative book index</i>

۱- مطالبی که درباره طرز تدوین کتابشناسی و سابقه آن در اروپا نقل شد، خود از کتابهای زیر است که از بهترین مراجع درین باب، و مؤلف آنها متخصص بی بدیل درین فن است.

1) Malclès, Louise - Noelle.- *Cours de bibliographie*. Genève - Lille, Droz, 1958.

3) ———— *Les sources du travail bibliographique*. 4 vols. Genève - Lille, Droz, 1950-1958.

3) ———— *La bibliographie, « Que sais - je ? »*. Paris, Presses Universitaires de France, 1956.

4) ———— *Notion fondamentale de bibliographie*. Paris, Bibliothèque Nationale, 1955.

تأسیس	کشور	
۱۸۸۶	ایتالیا	<i>Bollettino dell publication italiane</i>
۱۹۰۷	شوروی	<i>Kniznaja letopis</i>
۱۹۰۰	سویس	<i>Le livre Suisse</i>
۱۹۲۸	ترکیه	<i>Turkiye bibliografyasi</i>
۱۹۴۸	ژاپن	<i>Japanese national bibliography</i>
۱۹۵۰	انگلیس	<i>British national bibliography</i>
۱۹۵۸	هند	<i>The indian national bibliography</i>
۱۹۶۰	مصر	<i>The Arabe book annual</i>

درباب کتابشناسی بین‌المللی مؤسسات مختلف بین‌المللی، مخصوصاً سازمان یونسکو، کمک مالی و اقدامات مؤثر می‌کنند و مادرینجا از کتابشناسیهائی نام بریم که هر یک در مقام خود واجد اهمیت خاص و برای تحقیقات دانشمندان و مراجعۀ دائمی در کتابخانه‌های امروزی ما، فوق‌العاده مورد استفاده و لزوم است.

- کتابشناسی زبانشناسی *Bibliographie linguistique* (از سال ۱۹۳۹، اوترخت، هلند).

- کتابشناسی بین‌المللی فرهنگ عامه *International folklor bibliography* (از سال ۱۹۳۹).

- کتابشناسی هنر و باستانشناسی *Répertoire d'art et d'archéologie* (از سال ۱۹۱۰، پاریس).

- کتابشناسی بین‌المللی علوم تاریخی *Bibliographie internationale des sciences historiques* (از سال ۱۹۲۶، پاریس).

- کتابشناسی انتقادی و تحلیلی تحقیقات یونان و روم *L'année philologique* (از سال ۱۹۲۴، پاریس).

- کتابشناسی فلسفی *Bibliographie de la philosophie* (از سال ۱۹۳۷، پاریس).

- کتابشناسی بین‌المللی تاریخ ادیان *Bibliographie internationale de l'histoire des religions* (از ۱۹۵۲، لیدن).

- کتابشناسی بین‌المللی جغرافیا *Bibliographie géographique interationale* (از ۱۸۹۱، پاریس).

- کتابشناسی بین‌المللی جامعه‌شناسی *Bibliographie internationale de sociologie* (از ۱۹۵۳، پاریس).

- کتابشناسی بین‌المللی علوم سیاسی *Bibliographie internationale de science politique* (از ۱۹۵۴، پاریس).

- کتابشناسی بین‌المللی علوم اقتصادی *Bibliographie internationale de science économique* (از سال ۱۹۵۰، پاریس).

- کتابشناسی بین‌المللی مردم‌شناسی اجتماعی و فرهنگی *Bibliographie internationale d'anthropologie sociale et culturelle* (از ۱۹۵۵، پاریس).

- کتابشناسی آثار ترجمه شده *Index translationum* از ۱۹۵۸، پاریس (*Répertoire internationale des traductions*). درین کتابشناسی بترتیب اسم القبائی ممالک کتبی را که در آن مملکت از زبانهای خارجی ترجمه می‌شود سال به سال فهرست می‌کنند.

تعداد کتابشناسیها آنقدر زیاد است که تا کنون چندبار

درباره آنها کتابشناسی تهیه شده است. حتی در بعضی از

ممالک برای کتابشناسیهای خودشان نیز فهرست تهیه

دیده‌اند، نظیر آنچه مقصود نویسنده این سطور درین رساله برای کتابشناسیهای

کتابشناسی

کتابشناسیها

ایران است . مهمترین « کتابشناسی کتابشناسیها » کتاب چهارجلدی تألیف Théodore Besterman است که چاپ دوم آن میان سالهای ۱۹۴۷-۱۹۵۰ در لندن بالغ بر دو هزار و پانصد صحیفه انتشار یافته و نام آن چنین است :

A World Bibliography of Bibliographies and Bibliographical Catalogues, Clendars, Abstracts, Digests, Indexes and the like.

یونسکو به موضوع کتابشناسی و توسعه فعالیت‌های مربوط به آن در کشورها توجه خاص مبذول می‌دارد و درین باب بجز کتابشناسیهای اختصاصی بین‌المللی که رأساً نشر ویا به انتشار آنها کمک می‌کند هر چند به چند کتابی بنام *Les services bibliographiques dans le monde* منتشر می‌سازد و در آن فعالیت‌های مختلف کشورها را بیان می‌کند . طبع اخیر آن مربوط به سالهای ۱۹۵۰ تا ۱۹۵۹ توسط Robert L. Collison در سال ۱۹۶۱ در پاریس بزبانهای فرانسه و انگلیسی انتشار یافته است . در قسمت اول این کتاب، بترتیب الفبائی اسم ممالک، فعالیت‌های مختلف مربوط به کتابشناسی هر یک از آنها ذکر شده است . قسمت دوم آن به بحث درباره کارهای کتابشناسی مراکز و مؤسسات بین‌المللی اختصاص یافته است .

از طرف یونسکو ، مجله‌ای هم هر دو ماه یکبار بنام *Bibliography, Documentation, Terminology* بزبانهای فرانسه و انگلیسی ، جدا جدا ، انتشار می‌یابد . در قسمت اول این مجله اخبار مهم مربوط به فعالیت‌های کتابشناسی در دنیا نشر می‌شود . قسمتی دیگر از آن مخصوص معرفی کتابشناسی‌هایی است که در رشته‌های مختلف علمی به چاپ می‌رسد . این مجله اکنون در سومین سال انتشار است .

برای مقالات مندرج در نشریات علمی دوره‌ای (یعنی فصلی و ماهانه و هفتگی یا سالانه) فهرست‌هایی در بعضی از

کتابشناسی مقالات

ممالک انتشار می یابد که منظمأ فهرست مقالات را در رشته های مختلف علمی بدست می دهد. فهرست این نوع از فهرستها بتفصیل در جلد اول کتاب ممالک (برای اسم آن به حاشیه صفحه ۱ نگاه کنید) صفحات ۲۶۵ تا ۲۷۸ بر تیب ممالک آمده است. در ایران «فهرست مقالات فارسی» را اینجانب در خصوص مقالات ادبی و تاریخی مربوط به ایران بهمین منظور تهیه کرده ام. مفیدترین فهرستهایی که نام «نشریات ادواری» را در بردارد عبارت است از:

۱) *Ulrich's Periodicals Directory*, edited by E. C. Graves. New York, 1953.

۲) *Historical Periodicals*, Munich, 1961.

پیش ازین با شماره گفته شد که تدوین «فهرست کتابخانه» در میان مسلمین سابقه ای قدیم دارد. ابن سینا در سرگذشتی که از خویش نوشته است می گوید که در کتابخانه بخارا

در اسلام و ایران

فهرست کتب اوایل را دیدم و مطالعه کردم. ابن خلدون می نویسد که اسماء دوادین شعرا در کتابخانه قرطبه در عهد بنی امیه بالغ بر هشتاد و هشتاد صحیفه بوده است. برای تفصیل درین موضوع نگاه کنید ب «دلیل الاعراب الی علم الکتب و فن المکاتب» تألیف یوسف اسعد داغر، چاپ بیروت ۱۹۴۷ (ص ۵۰ بعد).

تألیف «کتابشناسی» بمعنای مصطلح امروز یعنی فهرست کتب بدون توجه به محل وجود آنها نیز در میان مسلمین مرسوم بوده است. کتاب «الفهرست» یا فهرس العلوم تألیف ابن الندیم از وراقان بغداد نمونه ای قدیم و بسیار معتبر و مشهور از کتابشناسی اسلامی است که در موضوع مصنفات مربوط به علوم قدیم و نقل تألیفات یونانیان و ایرانیان و هندیان به زبان عربی تا عصر حاضر بجای مانده است. تألیف کتاب مذکور از آن سال ۳۷۷ هجری است. چون پس ازین

به تفصیل آنرا خواهیم شناساندا کنون پیش ازین تطویل را جایز نمی داند .
 نا گفته نماند که عده ای از کتب رجال و تراجم اعیان و طبقات را نیز
 باید در زمره کتابشناسیها بشمار آورد و آنها کتابشناسیهای است که به ترتیب
 اسماء مؤلفین مرتب شده است، مانند معالم العلماء تألیف ابن شهر آشوب و نزّهة
 الالباء فی طبقات الادباء و جز اینها ...

پس از الفهرست دو کتاب مهم دیگر در فهرست کتب اسلامی بدست
 داریم . یکی «مفتاح السعادة ومصباح السیادة» تألیف طاشکبری زاده (متوفی
 در ۹۶۸) و دیگری «کشف الظنون عن اسامی الکتب والفنون» تألیف
 حاجی خلیفه (متوفی در ۱۰۶۷) است . بر کتاب اخیر ذیولی هم نوشته
 شده است . در کشف الظنون نام و نشان چهارده هزار و پانصد کتاب ضبط
 شده است و ما پس ازین بقدر کافی به تاریخ این اثر مهم و ذیول و طبعهای مختلف آن
 اشاره خواهیم کرد .

جزین دو، باید به کتاب «فهرست الکتب و التألیف» اثر ابی بکر محمد بن
 خلیفة الاشبیلی متوفی در ۵۷۲ اشاره کرد که حاوی نام و نشان یک هزار و
 چهار صد کتاب زبان عربی است . این کتاب تا پیش از این نخست توسط فلوگل
 در ملحقات کشف الظنون و سپس بطور مستقل توسط Ribera و Cordera در
 مجموعه BAH (جلدهای ۹ و ۱۰) در Saragosse در سال ۱۸۹۴ طبع شده است .
 تجسس در تاریخ تألیفات و تصنیفات مسلمین بارابر وجود عده ای از
 کتابشناسیهای انفرادی و اختصاصی آگاه می سازد . حق آن است که درین
 مدخل به معرفی همه آنها پرداخته شود ، اما برای احراز از تطویل بیش حد این
 قسمت، به بر شمردن اهم آنها مبادرت می شود .

۱- مؤلفات محمد بن زکریای رازی تدوین ابوریحان بیرونی ، چاپ

- P. Kraus (پاریس ۱۹۳۶) .
- ۲ - فهرست ترجمه‌های حنین بن اسحاق از آثار جالینوس ، باهتمام Bergstrasse (لیپزیگ ۱۹۲۵-۱۹۳۲) .
- ۳ - فهرست تألیفات سیوطی ، چاپ Flügel (درذیل کشف‌الظنون) .
- ۴ - فهرست تألیفات سید مرتضی (نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌های مدرسه سپهسالار و آستان قدس هست) .
- ۵ - فهرست تألیفات مجلسی (در کتابخانه مدرسه سپهسالار هست) .
- ۶ - سه فهرست از تألیفات ملا محسن فیض توسط خود او (رجوع شود به جلد هفتم فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تألیف محمد تقی دانش پژوه ، ص ج از مقدمه) .
- فهرستهائی هم برای مؤلفات جابر بن حیان (توسط خود او) ، جالینوس (توسط ابن رضوان) ، ابن بابویه ، ابن عربی ، ابن قولویه ، ابن جنید ، شیخ مفید ، ابن طولون ، ابن جوزی و ابن تیمیحه (توسط ابن قیم) نوشته شده است^۲ .
- شیعیان برای کتب خاصه خود فهرستهائی نوشته‌اند که بعداً به آنها خواهیم پرداخت ، نظیر «فهرست کتب الشیعه» یا «فهرس الطوسی» تألیف شیخ طوسی (متوفی در ۴۶۰) و «کشف‌الحجب» تألیف اعجاز حسین کنتوری محتوی برنام و نشان سه هزار و چهارصد و چهارده کتاب شیعی .

۱ - فهرست تصنیفات مجلسی تألیف محمد حسین حسینی توسط محمد شیروانی در مجله دانشکده ادبیات (تهران) جلد دهم ص ۲۰۳-۲۱۰ طبع شده است .

۲ - محمد تقی دانش پژوه در مقدمه مجلدات ۳ و ۴ و ۷ فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران درین باب تفصیلی دارد و اطلاعات مفیدی درباره فهرست نویسی مسلمانان بدست داده است .

از میان اروپائیان نخستین کسی که درباره کتب عربی کتابشناسیهای اروپائی فهرست تهیه کرد Ch. F. Schnurrer است. وی در سال ۱۸۱۱ طبع دوم کتاب *Bibliotheca Arabica* را

منتشر ساخت. این کتابشناسی فهرست ۴۳۱ کتاب چاپی عربی - از ۱۵۰۰ تا سال ۱۸۱۰ - در سباحث دستور، تاریخ، شعر، ادیان، کتاب مقدس و ادب برداشت.

کتابشناسی مهم دیگر که پس از آن نشر شد، بنام *Bibliotheca Orientalis* (لیپزیگ، ۱۸۴۰، چاپ دوم ۱۸۴۶) تألیف J. Zenker است بر اطلاعات کتابی مربوط به عده‌ای از کتب عربی و فارسی و ترکی از زمان پیدایش صنعت چاپ تا سال مذکور.

نیز باید کتابشناسی دیگری را نام برد که هر سال یک بار بنام *Bibliotheca Orientalis* از سال ۱۸۷۶ تا ۱۸۸۳ زیر نظر Karl Friederici

در لایپزیگ توسط Otto Schulze نشر می شده است در هر جلد از این کتابشناسی (جمعاً ۸ جزوه) یک قسمت خاص ایران است، با این تقسیمات: جغرافیا و تاریخ، دین، هنر و سکه‌شناسی، زبان و ادبیات.

ویکتور شوون (V. Chauvin) دنباله کار «شمورر» را بوجه دقیق تری گرفت و دوازده جزوه از «کتابشناسی مؤلفات عربی یا مربوط به اعراب، چاپ شده در اروپا میان سالهای ۱۸۱۰ تا ۱۸۸۵» را انتشار داد (لیژ، ۱۸۹۲-۱۹۲۲).^۱ توجه شوون برین بود که سقطات میان کتاب «شمورر» و «کتابشناسی شرقی» را تکمیل کند.

پیش از شوون، اوگوست مولر A. Müller شرقشناس آلمانی نشریه‌ای بنام *Orientalische Bibliographie* (کتابشناسی شرقی) بنیاد گذارد که

۱- چاپ این کتاب ناقص مانده، اما یادداشت‌های آن در کتابخانه دانشگاه لژ محفوظ است.

مدت بیست و پنج سال میان سالهای ۱۸۸۸ تا ۱۹۱۵ دوام داشت. این نشریه در برلین منتشر می شد و در دوره انتشار بترتیب مولر، ارنست کوهن E. Kuhn و لوسین شرمان L. Schermann آنرا اداره کرده اند.

بعد ها در سال ۱۹۲۳ مستشرق دیگر بنام G. Pfannmüller در کتاب *Handbuch der Islam-Literature* (برلین، ۱۹۲۳) مدخل و راهنمای بنفیدی درباره کتابشناسی اسلامی بدست داد.

در زمان حاضر دو مجله اختصاصی برای معرفی و نقد کتب مربوط به مشرق وجود دارد:

۱- *Orientalische Literaturzeitung* که از سال ۱۸۹۸ تا کنون انتشار می یابد و اکنون سال پنجاه و هفتم نشر آنست. این مجله از طرف فرهنگستان آلمان (برلین) منتشر می شود.

۲- *Bibliotheca Orientalis* که توسط «انستیتوی هلندی مطالعات شرقی» برای معرفی و نقد کتب شرقشناسی از سال ۱۹۴۴ منظمأ هر دو ماه یکبار انتشار یافته است.

مجلات شرقشناسی نیز غالباً فصل مخصوصی را به انتقاد کتابهای مربوطه به شرق اختصاص داده اند. در مجله های مشهور چون *ZDMG* و *JA* و *BSOAS* و *JAOS* و *JRAS* و *MEJ* و *Oriens* و *REI* و *Der Islam* و *AO* از کتب مربوط به مشرق بیشتر بحث می شود.

۱- جمماً بیست و پنج مجلد از آن نشر شد. بیست و چهار جلد مربوط است به انتشارات سالهای ۱۸۸۷ الی ۱۹۱۱. در سال ۱۹۲۸ نیز یک جزوه مربوط با انتشارات سال ۱۹۲۶ منتشر شد (دوره این کتابشناسی در کتابخانه مجلس سنا در طهران وجود دارد).

۲- درین مجله فصل انتقاد کتاب *Kritische Bibliographie* نام دارد و انتقادات اساسی در آن منتشر می شود.

در مجله *Revue des Études Islamiques* (پاریس) که از سال ۱۹۳۷ انتشار می‌یابد همه ساله تحت عنوان *Abstracta Islamica* فهرستی از کتب و مقالات مربوط به سرزمینهای اسلامی با تقسیم موضوعی بدست داده می‌شود و ما پس از این به تفصیل از آن بحث خواهیم کرد.

برای مقالات شرقشناسی که در مجلات شرقشناسی منتشر می‌شود فهرستی هر سه ماه یکبار در مجله *Middle East Journal* بترتیب موضوعی انتشار می‌یابد که بسیار مغتنم و مفید است و اهل تحقیق را منظمآ در جریان آخرین تحقیقات مربوط به «خاورمیانه» می‌گذارد.

برای اطلاع بر انتشار کتب تازه و کتابهای قدیمی مربوط به ایران و شرق مراجعه و بررسی فهرستهای کتابفروشان و ناشران اروپائی نیز بسیار مفید و مخصوصاً فهرستهای ناشران و کتابفروشان ذیل مورد کمال استفاده است:

۱ *Luzac's Oriental List and Book Review Quarterly*

این مجله چهار شماره در سال توسط مؤسسه لوزاک (در لندن) منتشر می‌شود و اکنون هفتاد و سومین سال نشر آنست. این مؤسسه فهرستی هم سالانه انتشار می‌دهد.

۲ - *Brül's Weekly* که هر هفته یکبار توسط مؤسسه بریل (در لیدن، هلند) نشر می‌شود. مؤسسه مذکور فهرستهای مختلف دیگر نیز برای شرق نشر می‌کند مانند *Islamic Cultures* و *Brill News* و جزآن.

۳ - *Littera: Orientales* که هر فصل یکبار توسط *Otto Harrassowitz* (در ویسبادن، آلمان) نشر می‌شود و پنجاه و دومین شماره آن نشر شده است.

۴ - *Oriental and Travel Supplement* که معمولاً سالی دوبار توسط کتابفروشی *Heffer* (در کیمبریج، انگلیس) انتشار می‌یابد و همیشه تازه‌ترین

کتاب مربوط به شرق در آن معرفی می‌شود. اخیراً شماره ۱۳۴ آن نشر شده است.^۱

در خصوص تاریخچه کتابشناسی میان مسلمانان مقاله کوتاهی بقلم J. D. Pearson در طبع جدید دائرة المعارف اسلام ذیل Bibliographie درج شده است. از آن نیز در نگارش این سطور استناد شده است.

پیش ازین گفته شد که یکی از مراجع مهم اطلاع درباره

کتابهای تازه مربوط به شرق (و ایران هم) مجله‌های

شرقشناسی است. لذا مناسبت دارد که درین صحایف

مجله‌های

شرقشناسی

به اهم آنها که در حال حاضر منتشر می‌شود درین رساله اشاره بشود. برای

مجلات شرقشناسی که اکنون انتشار نمی‌یابد به مقدمه کتاب *Index*

Islamicus مراجعه شود.

آلمان

1) *Kratylos*

مجله بحث و انتقاد درباره زبانهای هند و اروپائی که از ۱۹۵۶ آغاز شده

(سال ششم، چاپ ویسبادن).

2) *Der Islam*

مجله مربوط به تاریخ و تمدن اسلام که از سال ۱۹۱۱ آغاز شده (سال سی و

هفتم، چاپ برلین).

۱- برای اطلاع بر نام کتابفروشان دیگری که کتب شرقی می‌فروشند و فهرست نشری کنند

مراجعه شود به:

International Directory of Antiquarian Booksellers. Bruxelles, Tulkens,

1958.

3) *Orientalische Literaturzeitung (OLZ)*

مجله دو ماهه معرفی و نقد کتابهای مربوط به مشرق که از سال ۱۸۹۸ آغاز شده (سال پنجاه و هفتم، برلین).

4) *Die Welt des Orients*

نشریه درباره تحقیقات شرقی که از ۱۹۴۷ آغاز شده (سال هشتم، چاپ گوتینگن).

5) *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*

نشریه انجمن مستشرقین آلمان که از ۱۸۴۷ آغاز شده (سال یکصد و دوازدهم، چاپ ویسبادن).

اتحاد جماهیر شوروی

6) *Narodni Azii i Afriki*

هر دو ماه یکبار از طرف مؤسسه خاورشناسی فرهنگستان شوروی در مسکو از سال ۱۹۶۱ انتشار می یابد. این مجله بجای مجله «مسائل خاورشناسی» (*Problemyi vostoovedeniya*) است که در سالهای ۱۹۵۹ تا ۱۹۶۰ نشر می شد. پیش از آن مجله *Sovetskoe vostoovedeniye* در سالهای ۱۹۴۰ تا ۱۹۴۸ انتشار می یافت.

اسپانیا

7) *Revista del Instituto (Egipcio) de Estudios Islamicos*

سالانه دو شماره از سال ۱۹۵۲ بعد انتشار می یابد (سال نهم، مادرید).

امریکا

8) *Harvard Journal of Asiatic Studies*

نشریه دانشگاه هاروارد که از سال ۱۹۳۶ آغاز شده (سال بیست و پنجم، چاپ کمبریج).

9) *Journal of the American Oriental Society*

نشریه انجمن شرقشناسی امریکا (سال هشتاد و دوم، چاپ نیو هاون).

10) *Journal of Near Eastern Studies*

نشریه قسمت زبانها و ادبیات شرقی دانشگاه شیکاگو که از سال ۱۹۴۲ (سال بیست و یکم، چاپ شیکاگو).

11) *Middle East Journal*

نشریه مؤسسه خاورمیانه که از سال ۱۹۴۷ آغاز شده (سال شانزدهم، چاپ واشنگتن).

12) *Speculum (A Journal of Medieval Studies)*

نشریه فرهنگستان قرون وسطای امریکا که از سال ۱۹۲۶ آغاز شده (سال سی و ششم، چاپ کمبریج).

انگلستان

13) *Asia Major*

نشریه مدرسه السنه شرقی دانشگاه لندن مخصوص مطالعه در زبانها و ادبیات و هنر و تمدن آسیای دور و جنوب و جنوب شرقی که از سال ۱۹۲۳ آغاز شده (دوره جدید، سال نهم، چاپ لندن).

14) *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*

نشریه مدرسه السنه شرقی دانشگاه لندن که از سال ۱۹۱۷ آغاز شده (سال بیست و چهارم، چاپ لندن).

15) *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*
(FRAS)

نشریه انجمن پادشاهی آسیائی بریتانیا و ایرلند که از سال ۱۸۴۴ آغاز شده (چاپ لندن) .

16) *Journal of the Royal Central Asian Society*

نشریه انجمن پادشاهی آسیای مرکزی که از سال ۱۹۱۳ آغاز شده (سال چهل و هشتم، چاپ لندن) .

ایتالیا

17) *Orientalia*

نشریه انجمن کتاب مقدس که از سال ۱۹۳۲ آغاز شده (دوره جدید، سال سی ام، چاپ رم) .

18) *Oriente Moderno*

نشریه انجمن شرقشناسی که از سال ۱۹۳۱ آغاز شده (سال چهل و دوم، چاپ رم) .

19) *Rivista degli Studi Orientali*

نشریه انجمن مطالعات شرقی دانشگاه رم که از سال ۱۹۰۷ آغاز شده (سال سی و هفتم، چاپ رم) .

بلژیک

20) *Le Muséon (Revue d'Etudes Orientales)*

نشریه مخصوص مطالعات شرقی که از سال ۱۹۰۰ آغاز شده (دوره جدید، سال هفتاد و پنجم، چاپ لوون) .

پاکستان

21) *Oriental College Magazine*

نشریه مدرسه شرقی دانشگاه پنجاب (لاهور) بزبان اردو (سال سی و هشتم، چاپ لاهور).

ترکیه

22) *Belleten*

نشریه انجمن تاریخ ترك كه از سال ۱۹۳۷ آغاز شده (سال بیست و پنجم، چاپ انقره).

23) *Ilahiyat Fakultesi Dergisi*

نشریه دانشکده الهیات انقره كه از سال ۱۹۵۳ آغاز شده (چاپ انقره).

24) *Islam Tetkikleri Enstitusu Dergisi*

نشریه دانشکده ادبیات استانبول (سال سوم، چاپ استانبول).

25) *Sarkiyat Macmuasi*

نشریه مؤسسه شرقیات دانشگاه استانبول (سال چهارم، چاپ استانبول).

26) *Turk Dili ve Edebiyatı Dergisi*

نشریه دانشکده زبان و ادبیات (سال دوازدهم، چاپ انقره).

چکوسلواکی

27) *Archiv Orientalni*

نشریه قسمت شرقشناسی فرهنگستان علوم چکوسلواکی كه از سال ۱۹۳۹ آغاز شده (سال سی ام، چاپ پراگ).

دانمارك

28) *Acta Orientalia*

نشریه انجمن شرقشناسی دانمارک ونروژ و سوئد که از سال ۱۹۲۲ آغاز شده (سال بیست و ششم، چاپ کپنهاگ).

رومانی

29) *Studia et Acta Orientalia*

نشریه سالانه قسمت شرقشناسی انجمن تاریخ و زبان‌شناسی رومانی که از سال ۱۹۰۹ آغاز شده (سال چهارم، چاپ بوخارست).

ژاپن

30) *Nihon Oriento Gakkai Geppo*

نشریه انجمن تحقیقات خاورمیانه بزبان ژاپنی (سال هفتم، چاپ توکیو).

31) *Oriental Culture (Toyo Bunka)*

نشریه مؤسسه فرهنگ شرقی دانشگاه توکیو بزبان ژاپنی که هر سه ماه یکبار از سال ۱۹۴۱ انتشار می‌یابد (شماره ۳۲، چاپ توکیو).

سوئد

32) *Orientalia Suecana*

نشریه تحقیقات شرقی دانشگاه اوپسالا که از سال ۱۹۵۲ هر سال یکبار و دو شماره نشر می‌شود (سال دهم، اوپسالا).

سوریه

33) «مجلة مجمع اللغة العربية بدمشق»

نشریه فرهنگستان دمشق که چهار شماره در سال نشر می‌شود. اکنون سال سی و هشتم آن در حال انتشار است.

34) *Bulletin d'Etudes Orientales*

نشریه انستیتوی فرانسوی تحقیقات اسلامی در دمشق که از سال ۱۹۳۱ سال
سالی دوشماره نشر می شود (جلد شانزدهم، چاپ دمشق).

سوئیس

35) *Asiatische Studien/ Etudes Asiatiques*

نشریه انجمن مستشرقین سوئیس که از سال ۱۹۴۷ هر سه ماه یکبار نشر
می شود (سال چهاردهم، چاپ برن).

عراق

36) (مجله علمیة تبیحث فی آثارالعراق وتاریخه) «سور»

از طرف «الآثار العامة» سالی دو شماره نشر می شود. جلد شانزدهم
آن در سال ۱۹۶۰ نشر شده و برای پانزده جلد نخستین آن فهرست عامی انتشار
یافته است.

37) «مجله مجمع علمی العراقی»

از طرف فرهنگستان عراق (در بغداد) نشر می شود. تا کنون هشت مجلد
از آن انتشار یافته است.

فرانسه

38) *Journal Asiatique*

نشریه انجمن آسیائی (سال دویست و چهل ونهم، چاپ پاریس).

39) *Orient*

نشریه «انجمن شرق» که از سال ۱۹۰۷ سه ماه یکبار چاپ می شود
(شماره بیست و دوم، چاپ پاریس).

40) *Revue des Études Islamiques*

نشریه مخصوص تحقیقات اسلامی که از سال ۱۹۲۷ آغاز شده (سال بیست و نهم ، چاپ پاریس) .

41) *Studia Islamica*

از سال ۱۹۵۳ سالی یک یا دو جزء نشر شده است (شماره سیزدهم ، چاپ پاریس) .

فنلاند

42) *Studia Orientalia*

نشریه انجمن شرقشناسی فنلاند که از سال ۱۹۲۵ هر سه ماه یکبار نشر می شود (سال بیست و هشتم ، چاپ هلسینکی) .

لبنان

43) *(Al-Machriq)* [مجلة کاتولیکية شرقية] المشرق

زیر نظر معلمین دانشگاه سن ژرف از ۱۹۰۶ چهار شماره در سال نشر می شود (سال پنجاه و هشتم ، بیروت) .

44) *Mélanges de la Faculté Orientale de l'Université St. Joseph de Beyrouth*

از سال ۱۹۰۸ تا کنون نشر شده است و در سال چهار شماره انتشار می یابد (سال سی و نهم ، بیروت) .

لهستان

45) *Folia Orientalia*

نشریه قسمت شرقشناسی فرهنگستان علوم لهستان در کراکوی که از سال ۱۹۵۹ سالی دو شماره نشر می شود (سال سوم ، چاپ کراکوی) .

46) *Przegląd Orientalistyczny*

نشریه انجمن شرقشناسی لهستان که از سال ۱۹۴۷ آغاز شده
(سی و هفتم ، چاپ ورشو) .

47) *Rocznik Orientalistyczny*

نشریه قسمت شرقشناسی فرهنگستان علوم لهستان که از سال ۱۹۱۴
آغاز شده (سال بیست و پنجم چاپ ورشو) .

مجارستان

48) *Acta Orientalia (Academiae Scientiarum Hungaricae)*

نشریه فرهنگستان علوم مجارستان که از سال ۱۹۰۰ آغاز شده (سال
دوازدهم ، چاپ بوداپست) .

مصر

49) *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*

از سال ۱۹۰۱ تا کنون سالانه انتشار یافته (جلد شصتم ، قاهره) .

50) *Mélanges de l'Institut Dominicain d'Études Orientales*
(MIDEO)

نشریه انجمن دومینیکنی برای مطالعات شرقی در قاهره که از سال ۱۹۵۴
سالانه نشر می شود (جلد پنجم ، چاپ قاهره) .

51) *Mélanges Islamologiques*

مجموعه ای است که تا کنون دو شماره از آن توسط مؤسسه فرانسوی
باستانشناسی مشرق (قاهره) نشر شده است (شماره دوم ، ۱۹۵۴ ، قاهره) .

52) «مجلة مجمع اللغة العربية»

نشریه فرهنگستان مصر (قاهره) که تا کنون ۳ جلد از آن نشر شده است.

53) «مجلة كلية الآداب» (قاهره)

نشریه دانشکده ادبیات قاهره از سال ۱۹۳۳ (سال بیست و دوم، قاهره).

54) «مجلة كلية الآداب» (اسکندریه)

55) «مجلة معهد المخطوطات العربية» (*Revue de l'Institut des Manuscrits Arabes*)

از انتشارات معهد مخطوطات العربية (قاهره) که از سال ۱۹۵۰ سالی دو

شماره انتشار یافته است (سال ششم، قاهره).

هند

56) *Arabica (Revue d'Études Arabes)*

نشریه مخصوص تحقیقات عربی از سال ۱۹۵۴ (سال هشتم، چاپ لیدن).

57) *Bibliotheca Orientalis (BO)*

مجلة بين المللی کتابشناسی مشرق، نشریه مؤسسه هلندی خاورمیانه

و خاور نزدیک که از سال ۱۹۴۳ (سال هیجدهم، چاپ لیدن).

58) *Central Asiatic Journal*

نشریه بین المللی مخصوص تحقیقات مربوط به زبان و ادبیات و تاریخ

و تمدن آسیای مرکزی که از سال ۱۹۵۴ (سال هفتم، چاپ لاهه).

59) *Indo-Iranian Journal*

نشریه مخصوص تحقیقات مربوط به تاریخ و زبانشناسی و مذهب و فلسفه

ملل ایران و هند که از سال ۱۹۵۷ (سال ششم، چاپ لاهه).

60) *Iranica Antiqua*

مجله‌ای است که از سال ۱۹۶۱ با همکاری وزارت فرهنگ بلژیک و عده‌ای از مستشرقین برای معرفی آثار باستانی ایران بنیان گذاشته شده است (سال اول، چاپ لیدن).

61) *Journal of the Economic and Social History of the Orient*
(*JESHO*)

مجله مخصوص مطالب مربوط به تاریخ اقتصادی و اجتماعی مشرق که از سال ۱۹۵۷ آغاز شده (سال پنجم، چاپ لیدن).

62) *Oriens*

نشریه انجمن بین‌المللی مطالعات شرقی که با کمک مالی دولت ترکیه از سال ۱۹۴۸ نشر می‌شود (سال چهاردهم، چاپ لیدن).

63) *Die Welt des Islams / The World of Islam*

مجله بین‌المللی برای تحقیقات مربوط به تحول تاریخی اسلام از سال ۱۹۱۳ آغاز شد و تا ۱۹۴۲ ادامه داشت. دوره جدید آن از سال ۱۹۵۱ انتشار می‌یابد (سال هشتم، چاپ لیدن).

هند

64) *Annals of Oriental Research*

نشریه دانشگاه مدراس برای تحقیقات مربوط به هندوستان (سال هفدهم، چاپ مدراس).

65) *Journal of the K. R. Cama Oriental Society*

نشریه انجمن کاما که از سال ۱۹۲۲ نشر شده است (سال چهارم و دوم، چاپ بمبئی).

66) *Indo-Iranica*

نشریه فصلی انجمن ایران در کلکته که از سال ۱۹۴۶ آغاز شده (سال پانزدهم ، چاپ کلکته).

97) *The Iran League Quarterly*

نشریه فصلی انجمن ایران لیگ که از سال ۱۹۲۲ آغاز شده (سال سی و پنجم ، چاپ بمبئی).

68) *Islamic Culture*

مخصوص نشر مقالات مربوط به ادب و تاریخ ایران و اسلام که از سال ۱۹۲۷ آغاز شده (سال سی و پنجم ، چاپ حیدرآباد).

69) *Journal of the Oriental Institute, M.S. University of Baroda*

نشریه مؤسسه شرقی دانشگاه بارودا که از سال ۱۹۵۱ آغاز شده (سال هشتم ، چاپ بارودا).

70) *Journal of the Asiatic Society of Bengal*

نشریه شعبه انجمن آسیائی در کلکته که از سال ۱۸۳۲ آغاز شده (سال یکصد بیست و پنجم ، چاپ کلکته).

71) *Journal of the Asiatic Society of Bombay*

نشریه شعبه انجمن آسیائی در بمبئی که از سال ۱۹۲۵ آغاز شده (سال سی و چهارم ، چاپ بمبئی).

72) *The Journal of the Bihar Research Society*

نشریه انجمن تحقیقات بهار که از سال ۱۹۱۵ آغاز شده (سال چهل و پنجم ، چاپ پتنه).

درینجا اسامی آن دسته از مجلات شرقشناسی نقل شد که بیشتر با ایران و اسلام ارتباط دارد و اکنون بطور منظم یا غیر منظم انتشار می یابد. برای اسامی مجلات

دیگر و نیز مجلاتی که اکنون نشر نمی‌شود ولی در آنها مقالاتی راجع به ایران هست به مقدمه کتاب *Index Islamicus* مراجعه شود. در آنجا فهرست اینگونه مجلات بدست داده شده است.

در ابتدای این مبحث نقل قولی از سیدحسین تقی زاده بجاست: «اینجانب از پیش از چهل سال قبل دائماً و مکرراً به فضیلت مملکت و وزارت فرهنگ پیشنهاد

کتابشناسی جدید در ایران

مؤکد کرده‌ام که برای کمک به محققین در زمینه علم و ادب اسلامی در ایجاد شش مجموعه کامل سعی فرمایند به این ترتیب:

۱- ذیلی حتی الامکان جامع به کتاب کشف الظنون حاج خلیفه مشتمل بر کتب عربی که از قرن اول هجرت تا امروز تألیف شده و از کشف الظنون فوت شده است ...

۲- کتابی مشتمل بر نسخ خطی موجوده عربی در عالم ...

۳- فهرستی مشتمل بر کل کتب مطبوعه عربی در مشرق و مغرب.

۴ و ۵ و ۶- سه فهرست خیلی خیلی کامل نظیر آنچه در شماره ۱ و ۲ و ۳ ذکر شد از: اولاً کتب فارسی تألیف شده در قرون ۳ تا ۴ هجری اعم از آنکه حال موجود باشد یا نباشد و از ذکر آنها در طی کتب اطلاع حاصل توان کرد، وثانیاً کتب فارسی که نسخه‌های خطی آنها فعلاً در نقطه‌ای از نقاط عالم وجود داشته باشد، وثالثاً کل کتب فارسی چاپ شده^۱.

در باب مواردی که تقی زاده بر شمرده درین سالهای اخیر کوششهایی شده است که فهرست تفصیلی آنها را پس ازین خواهیم دید، اما بصورت اجمال - که در حکم

۱- نقل از مقدمه سیدحسین تقی زاده بر جلد اول «مؤلفین کتب فارسی و عربی از آغاز چاپ

تاکنون» تألیف خان بابامشار (طهران، ۱۳۴۰ ش).

تاریخچه‌ای از فعالیت کتابشناسی جدید در ایران است - ایراد مطالب ذیل مناسب این مقال خواهد بود و مقدمه^۱ برای اطلاع خوانندگان به ذکر تاریخچه‌ای از چگونگی رواج صنعت چاپ در ایران می‌پردازد.

نخستین کتابی که به زبان فارسی در جهان به طبع رسیده است بنا بر تحقیقاتی که برای نویسنده حاصل شده دو کتاب «داستان مسیح» و «داستان من پیدرو» است

چاپ کتاب

فارسی در ایران

که هر دو با ترجمه لاتینی در سال ۱۶۳۹ میلادی (۱۰۹۴ هجری قمری) در شهر لیدن (هلند) طبع شده است.^۱

ناگفته نماند که پیش از تاریخ مذکور (بطور دقیق در سال ۳۰۰ هجری) نسخه‌ای از ترجمه تورات به زبان فارسی اما بخط عبری (با ترجمه سه زبان دیگر) در استانبول طبع شده است.^۲ ولی چون کتاب مذکور بخط فارسی نیست نمی‌توان آنرا قدیمترین کتاب چاپی فارسی دانست.

کتاب فارسی، پیش از اینکه در ایران بطبع برسد در مالک هندوستان و عثمانی و شهرهای اروپا و بعضی از بلاد ترکستان به چاپ می‌رسیده است. یکی از قدیمی‌ترین کتابهای فارسی چاپ عثمانی «فرهنگ شعوری» است که در سال ۱۱۵۵ قمری چاپ شده. در آن صورت مطبوعه‌ای بوده است که بعضی از کتب فارسی و از آن جمله «مفاتیح الدرية فی اثبات القوانین الدرية» در آنجا در سال ۱۲۴۲ قمری چاپ شده است.

نخستین چاپخانه‌ای که در ایران دایر شد و کتاب در آن مطبوعه بطبع

۱- تفصیل این مطلب و معرفی این دو کتاب را نویسنده طی مقاله‌ای بعنوان «کهنه کتابها در باره ایران» در مجله «یغما» (۱۱ : ۱۲-۱۶) نوشته است.

۲- نگاه کنید به مقاله سعید نفیسی بعنوان «نخستین چاپهای مصور در ایران» مندرج در مجله «راهنمای کتاب» (۱ : ۲۳۲).

رسید همان دستگاہی است که در حدود سال ۱۲۲۷ قمری توسط منوچهرخان گرجی ملقب به معتمدالدوله به ایران آمده^۲ و رساله‌ای بنام «فتح‌نامه» در باب جنگهای ایران و روسیه در آن بطبع رسیده است. این چاپخانه تا سال ۱۲۴۵ در تبریز باقی و دایر بوده است. کتاب «مآثر السلطانیه» تألیف عبدالرزاق دنبلی (تبریز، ۱۲۴۱ ق.) و بعضی کتب دیگر در همین چاپخانه طبع شده است. نخستین چاپخانه تهران در سال ۱۲۳۹ قمری دایر می‌شود و حروف سربی در آن بکار برده می‌شده است. از آثار آن مطبعه کتاب «محرقات القلوب» را باید نام برد که در سال ۱۲۳۹ قمری طبع شده است. پیش از اینکه اصطلاح «مطبعه» و بعد از آن «چاپخانه» مورد استعمال پیدا کند الفاظ باسمه و باسمة چی و باسمة خانه و کارخانه در همین معنی استعمال می‌شده است. در خصوص کیفیت و اجرت طبع کتاب سنگی شرحی لطیف و ممتع در انتهای کتاب زینة المجالس (چاپ سنگی طهران، ۱۳۰۰ ق) مندرج است^۳.

صنعت چاپ در عهد ناصرالدین شاه رواج بیشتری یافت و در عده‌ای از شهرهای ایران مطبعه تأسیس شد و کتب متعددی در آن ایام بطبع رسید. اعتماد السلطنه که خود درین زمینه کوشش می‌کرد در کتاب «المآثر والاثار» شمه‌ای در خصوص «اتساع دائرة انطباع» و «ایجاد روزنامه رترقی اداره گازت در ایران» و «ایجاد جریده مصور» و «ایجاد سالنامه و تخصیص طبع تقویم» بیان می‌کند^۳.

۱- المآثر والاثار، ص ۱۰۰.

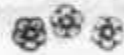
۲- این شرح را در «راهنمای کتاب» نقل کرده‌ام (۱: ۳۱۹-۳۲۰).

۳- المآثر والاثار، صفحات ۱۰۰، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۱۰، ۱۱۴؛ برای تفصیل

بیشتر در خصوص صنعت چاپ در ایران به مراجع زیر نگاه کنید: (بقیه در حاشیه صفحه بعد)

در خصوص میزان و چگونگی انتشار کتاب در زمان مابعضی مطالعات شده است و چون جای بحث از آن درین مقدمه نمی‌تواند باشد از لحاظ مراجعه خواستاران تنها به ذکر مأخذ اکتفا می‌شود.

نخستین کوششی که در زمینه تدوین فهرست کتابهای فارسی در عصر اخیر دیده می‌شود نشر فهرستهای است که برای کتابخانه‌ها تهیه شد. پیش از اینکه

(بقیه از حاشیه صفحه قبل)

- تاریخ جراید و مجلات ایران، تألیف محمد صدر هاشمی، چهار جلد، اصفهان - [۱۳۲۵-۱۳۲۸] (مقدمه جلد اول).
- تاریخ مطبوعه و مطبوعات در ایران، بقلم محمد علی تربیت، مجله تعلیم و تربیت ۴: ۶۵۷-۶۶۴ و ۷۲۱-۷۲۴ و مجله ارمغان ۱۲: ۳۶۹-۳۸۱ و ۱۴۸-۱۵۶.
- چاپخانه و روزنامه در ایران، بقلم سید حسن تقی زاده، مجله کاوه، دوره درم ش ۵: ۱۱-۱۴.
- صنعت چاپ مصور در ایران، بقلم سعید نفیسی، مجله پیام نو، ج ۲ ش ۵: ۲۲-۳۵.
- نخستین چاپهای مصور در ایران بقلم هم‌او، مجله راهنمای کتاب، ۱: ۲۲۲-۲۴۰.
- نمایشگاه گراور در ایران بقلم هم‌او، مجله جهان نو، ۲: ۴۱۲-۴۱۳.
- چاپخانه در ایران، بقلم علی جوهر کلام، نامه راه، ۴: ۲۴۳-۲۴۴.

- E.G. Browne : *The Press and Poetry of Modern Persia*, Cambridge,

1914.

ترجمه این کتاب در سه جلد توسط محمدلوی عباسی (دو جلد اول) و محمد صالح زاده (جلد سوم) انتشار یافته (تهران، ۱۳۳۶-۱۳۴۱).

- ۱- نگاه کنیده: «نشر کتاب در ایران»، بقلم عبدالرحیم احمدی، راهنمای کتاب ۴: ۷۷ تا ۵۸۶ و ۶۸۴، «نظری به آمار کتابهای چاپی در ایران» بقلم هم‌ار، سخن ۹: ۱۶۸-۱۷۷، «گزارشی درباره کتابهای سال ۱۳۳۳»، بقلم ایرج افشار، سخن ۶: ۱۶۱-۱۶۶.

در ایران برای کتابخانه‌های تربیت تبریز (۳۰۳ ش)، مجلس (۳۰۵ ش) و آستان قدس مشهد (۳۰۵ ش) فهرست نوشته شود این کار در هندوستان برای کتابهای فارسی شده بوده است .
 نخستین کار اساسی در زمینه کتابشناسی کتاب عظیم « الذریعة الی تصانیف الشیعة »^۱ است . آنرا باید کتابشناسی جدید ایران شمرد اگرچه محتوی بر نام کتابهای عربی و فارسی است و جلد اول آن در خارج از ایران (نجف، ۱۳۵۵ قمری) طبع شده است .

اینک فهرست وار به اهم فعالیت‌هایی که در زمینه کتابشناسی و معرفی کتاب در ایران شده است، بترتیب تاریخ اشاره می‌شود :

۱۳۱۱ ش . « کتاب » (مجموعه هر سه ماه یکبار)، با اهتمام محمد رضضانی صاحب کلاله خاور (فقط چهار جزء از آن در یک مجلد نشر وعده‌ای از کتب فارسی بترتیب موضوعی در آن معرفی شده).

۱۳۲۵ «مجموعه راهنمای کتاب» (سه ماه به سه ماه)، گردآوری مهدی آذر یزدی، نشریه کتابفروشی علی اکبر علمی (فقط دو شماره از آن انتشار یافته)، آذر ۱۳۲۵ و تابستان ۱۳۲۶ .

[۱۳۳۱] «فهرست کتب و انتشارات [موجود در] کانون معرفت»، با اهتمام حسن معرفت، نشریه کانون معرفت .

۱۳۳۳ «کتابشناسی ایران» گردآوری ایرج افشار که ابتدا بضمیمه مجله «فرهنگ ایران زمین» نشر شد. از سال سوم نام آن به «کتابهای ایران» برگردانیده شد و توسط «انجمن کتاب» هر ساله منظم انتشار می‌یابد .

۱- نگاه کنید به مقاله سعید نفیسی در معرفی آن، سخن، ۲: ۸۸۷-۸۸۹ .

- ۱۳۳۲ «بشت شیشه کتابفروشی» (حاوی نام برگزیده‌ای از کتابها)، مندرج
در بعضی از شماره‌های مجله سخن (دوره‌های ۵ تا ۱۲).
- ۱۳۳۴ «کتابهای ماه» (مجله ماهانه، نشریه انجمن ناشران ایران)، که
جدعاً سه دوره از آن زیر نظر اینجانب نشر شد.
- ۱۳۳۵ انقاد کتاب (مجله ماهانه)، که از طرف بنگاه انتشارات نیل یکسال
از آن نشر شد.
- ۱۳۳۷ «فهرست کتابهای چاپی فارسی»، تألیف خان بابامشار، جلد اول.
- ۱۳۳۷ «راهنمای کتاب» (نشریه انجمن کتاب که در سال اول هر سه ماه
یکبار و در سال دوم هر دو ماه یکبار نشر می‌شد و از سال سوم هر ماه
یکبار انتشار می‌یابد. صاحب امتیاز این مجله دکتر احسان یارشاطر
است و مدیریت اینجانب منتشر می‌شود).
- ۱۳۴۰ «مؤلفین کتابهای چاپی فارسی و عربی»، تألیف خان بابامشار، که
جلدهای اول و دوم و سوم آن نشر شده است.
- ۱۳۴۰ «فهرست مقالات فارسی»، تألیف ایرج افشار، جلد اول.
- ۱۳۴۰ «فرهنگ سخنوران»، تألیف دکتر عبدالرسول خیام‌پور.
- در باره تحقیقات کتابشناسی ایران و مطالعه‌ای در مقدمات آن مقاله‌ای
بقلم H. D. G. Law بعنوان A Preliminary Survey in the Matter
of a New Bibliography of Persia در سال ۱۹۵۰ در صفحات ۱۷ تا
۱۹۲ شماره اول مجله *Journal of Iran Society* انتشار یافته است.
- نیز آقای بزرگ علوی مقاله‌ای در باب فعالیت‌های کتابشناسی ایران
نوشته است، باین عنوان:

Die Ersten Persischen Bibliographien. « Sonderdruck aus Forshen und Wirken ». Festschrift zur 150-Jahr-Feier der Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, 1960. s. 401-413.

***

یگانه مرکزی که برای کارهای کتابشناسی در ایران بنیاد گرفته « گروه ملی کتابشناسی ایران » وابسته به کمیته ملی کتابخانه هاست. ریاست این مؤسسه یا دکتر محسن صبا و دبیری آن با ایرج افشار است. نام دیگر اعضای آن عبارتست از: محمد تقی دانش پژوه، دکتر عباس زریاب خویی، دکتر حافظ فرمانفرمایان.

این مرکز در سال ۱۳۳۱ تشکیل گردید و سه کتاب را تا کنون در زمینه کتابشناسی و فهرست نویسی نشر کرده است. (برای تفصیل، به مقدمه نشریه اول آن موسسه به « کتابشناسی فهرستهای نسخه های خطی فارسی »، طهران ۱۳۳۷، مراجعه شود).

پژوهشگاه *** علمی و مطالعات فرهنگی

در ممالک دیگر اسلامی نیز در زمینه کتابشناسی کوششهای مفیدی شده است. در ترکیه « کتابشناسی ملی » و « کتابشناسی مقالات » منظمآ انتشار مییابد. در مصر مجله « سجل الثقافة » فهرست کتب جدید را مرتباً منتشر می کند. مقاله ای که J. A. Dagher تحت عنوان « وضع کنونی کتابشناسی در جهان عرب زیان » در مجله Arabica در سال ۱۹۵۸ (۵ : ۴۷ - ۵۵) انتشار داده است وضع کتابشناسی را در ممالک عربی بروشنی بیان می کند.

۱- برای اطلاع بیشتر بر کیفیت این موضوع نگاه کنید به مقاله 'Bibliographie' بقلم

Pearson در دائرة المعارف اسلامی (طبع دوم) و نیز به کتاب : Les services bibliographiques dans le monde (1950-1959) , par Collison, Paris 1961.

***

اینک می‌پردازیم به معرفی و وصف کتابشناسی‌هایی که دربارهٔ ایران تهیه شده است و آنها را در دو قسمت مورد مطالعه قرار می‌دهیم:

قسمت اول: کتابشناسی‌های عمومی،

(که کتابشناسی‌های ملی را هم در بر خواهد داشت).

قسمت دوم: کتابشناسی‌های اختصاصی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. کتابشناسی‌های خارجی دربارهٔ شرق

1. *Abstracta Islamica (Bibliographie des études islamiques)*, 14
series (14 : 1961). Paris, Librairie Paul Geuthner.

این کتابشناسی که تا کنون چهارده جلد (14) در آن منتشر

شده است ابتدا در مجله R.E.I انتشار می‌یافت و بعداً گاه به گاه در نشر